

Купріянов Є.В.

Сучасні комп'ютерні термінологічні словники

Розвиток сучасної лінгвістики характеризується певними закономірностями, серед яких можна виділити дві, можливо, найголовніші: з одного боку це посилена увага до традиційних проблем мовознавства, розвиток його напрямків і галузей як продовження уже існуючих, з другого, – виникнення нових напрямків мовознавства, поява яких зумовлена різними чинниками, у тому числі й позамовними, зокрема науково-технічним прогресом. Один із таких напрямків сучасної лінгвістики є комп'ютерна лексикографія, яка зараз перебуває у стані зародження. Про значущість комп'ютерної лінгвістики для розвитку не тільки лексикографії, але й мовознавства свідчать численні публікації вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема А.Н. Баранова [1], І.А. Большакова [2], А. Савіної та Т. Тіпкіної [7], В. Селегея [8], Ю. Пилиповича та М. Чернишової [11], Сабрі Елькатеба та Вільяма Блека [12].

У працях мовознавців розглядаються такі проблеми, як:

- напрямки термінознавства й термінографії, інституціональний аспект термінознавства й термінографії, специфіка лінгвістичної термінології [1];
- створення сучасних електронних словників природних мов, які були б більш універсальними для їх використання для посилань й обробки текстів, поточних потреб й подальших лексикографічних досліджень [2];
- розроблення комп'ютерного словника, який відображав би сучасний стан лексики з появою нових галузей виробництва, науки, культури [7], [8];
- визначення логічної структури даних для підтримки концептуальної лексико-термінологічної бази знань [11].

Перспективи розвитку комп'ютерної лексикографії пов'язані із формуванням її методологічної бази, а також розробленням часткових питань, що стосуються створення словників різного типу. Серед комп'ютерних словників особливо слід виділити тематичні, на важливості створення яких наголошують дослідники. За А.Н. Барановим нормативні термінологічні (спеціальні) словники задають певну норму, стандарт використання у певній проблемній галузі [1, 92]. Ю. Пилипович та М. Чернишова у своїй статті наголошують на тому, що тематичний підхід є продуктивним, оскільки він забезпечує використання більш повного об'єму інформації на відміну від інформації, що надається будь-яким навіть найбільш вичерпаним дослідженням або словником [10].

До причин, що зумовили появу галузевих термінологічних словників, належать: зростання співробітництва України з іноземними країнами в технічних галузях; глобалізація економіки; освоєння новітніх технологій

виробництва; поява віртуальних способів створення, зберігання обробки, та передачі інформації; потреба оперативного вирішування виробничих питань; уніфікація й стандартизація термінології у міжнародному вимірі.

На сьогоднішній день існує велика кількість типів комп'ютерних словників на оптичних дисках, такі, як ABBY Lingvo, КОНТЕКСТ, QDictionary, Словники України. Щодо галузевих комп'ютерних словників, то можна назвати такі, як словник ЕСТАСО (Англо-російський спеціалізований словник нафтової промисловості), Polyglossum 3.5.2 (Англо-російсько-англійський словник військово-технічних абревіатур), ABBY Lingvo (програма, що поєднує медичний, юридичний, економічний, машинобудівний, біологічний та ін. словники). Прикладами українських галузевих комп'ютерних словників є PolyDic (російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва та архітектури) термінографічної серії № 8 та PolyDic (Російсько-український словник інженерних технологій) термінографічної серії № 9.

Розглянемо українські фахові комп'ютерні словники.

Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва та архітектури PolyDic. Словник містить терміни з української та російської будівельної та архітектурної термінології. Для його створення використано минулі та сучасні спеціальні видання з різних галузей знань, посібники, енциклопедичні, політехнічні, фахові перекладні й тлумачні словники, державні стандарти, довідники, періодичні видання. До реєстру словника занесено одно-, дво- та багатослівні терміни, а також загальнозживані слова, наявні у фаховій літературі. Серед українських відповідників (еквівалентів) надано перевагу термінам, які базуються на національній мовній основі [8]. Цей комп'ютерний словник, як і його «паперовий аналог», укладено за алфавітним принципом.

Розглянемо основні принципи подачі у словниковій статті термінів та їх перекладу:

1. Російські реєстрові слова й українські відповідники до них наведено в основній початковій формі: іменники – у називному відмінку однини або множини, прикметники та дієприкметники – у називному відмінку однини чоловічого роду, дієслова – в інфінітиві. Дієприкметники перекладаються однослівними відповідниками або підрядними конструкціями:

выдвигавший який (що) висував, який (що) висовував

выдвигавшийся висуваний, висовуваний, який (що) висував, який (що) висовував

выдвигаемый висувний

выдвигающийся висувальний, який (що) висувається [8]

2. При іменниках українських відповідників подані закінчення родового відмінку:

вибронасадка вібронасад, -у

контроль контроль, -лю [8]

3. Якщо в основі українського іменника при відмінюванні випадає голосна чи в його основі відбувається чергування, подається кінцева частина зміненого слова у формі родового відмінка а в односкладових – ціле слово:

образец взірець, -рця

ринок ринок, -нку

спайка спай, спаю [8]

4. Якщо в родовому відмінку іменник має два закінчення, то вони наводяться при українському відповіднику

акт акт, -а (*документ*), -у (*дія*)

5. Родовий відмінок ставиться і біля субстантивованих прикметників та термінів у словниковому гнізді, якщо останні є прикладами:

бечевая ім. кодолова, -ої

барометр барометр, -а; **б.-высотомер** барометр-висотомір, барометра-висотоміра

партер (*парку*) партер, -у; **п.-бродри** партер-бродрі, партеру-бродрі

торкрет торкрет, -а; **т.-аппарат** торкрет-апарат, -а [8]

6. При невідмінюваних словах подається ремарка *невідм.*:

вентури *невідм. (труба)* вентурі [8]

7. В одній словниковій статті об'єднуються дієслова недоконаного і доконаного видів:

добывать, добыть добувати, добути, здобувати, здобути [8]

8. Складені терміни, які групуються у словниковому гнізді навколо заголовного слова, подаються у одній словниковій статті за абеткою без граматичних форм, крім термінів-прикладок, згаданих у п. 4. У російській частині цього гнізда замість повторення основного терміна, вживається лише його перша літера з крапкою, а при зміні початкової форми, то і закінчення:

таль таль, -лі; **т. с пневматическим приводом** таль з пневматичним приводом;

т. с ручным п. таль з ручним приводом

базовый базовий; **б-вая электронная аппаратура** базова електронна апаратура

9. Синоніми компонентів складних термінів в українській частині, що існують як рівноправні, наводяться поряд у словникових статтях у дужках:

аксонометрия аксонометрія, -ї; **а. косая** аксонометрія скісна (навскісна)

Коли ж такі слова зустрічаються безпосередньо при реєстрових, то вони подаються поряд:

активний діяльний, дійовий, активний, чинний, дієвий, жвавий [8]

Пошук терміна відбувається за першими уведеними літерами в інтерактивному режимі у вікні пошуку. Програма запам'ятовує історію (почерговість) переглянутих статей і дає змогу переходити назад чи вперед за цією історією за допомогою кнопок Назад та Уперед на панелі інструментів головного вікна програми. В історії зберігається до десяти переглянутих статей. Особливістю PolyDic та її важливою перевагою над іншими електронними словниками є механізм фільтрів, який можна застосовувати до термінів, тексту статей або до них обох одночасно. Умови фільтрування задаються у відповідних полях панелі фільтра, яку можна сховати, коли вона непотрібна. Застосування фільтра дозволяє керувати відображенням груп термінів у словнику, вибраних за певною ознакою. Тобто, задавши відповідний фільтр, можна легко сховати всі слова, крім тих, що задовольняють умову фільтра. Наприклад, можна залишити видимими слова, які починаються на «абр», або слова, що мають закінчення «ан» [4].

У статтях у разі потреби можна встановити зв'язки з іншими статтями, які можна переглянути. Переклади або тлумачення можна супроводжувати короткими поясненнями, наприклад, щодо галузі застосування. Пояснення виконано у формі прихованих підказок [4].

Щоб увести словникову базу, розроблено програмний модуль PolyDic Editor, який забезпечує основні інструменти для створення, наповнення та редагування словникових баз [4].

Російсько-український та українсько російський словник з інженерних технологій PolyDic. Російсько-український словник інженерних технологій подає науково-технічну термінологію, яка стосується технологічних процесів у техніці. У сучасних технологіях відбито наукові досягнення механіки, тепло- та електротехніки, будівельної та гірничої справи, металургії, металообробки, хемічної та інших галузей виробництва. Таке поєднання різних галузей науки і техніки відповідним чином відображається у доборі термінів словника. Враховано також терміни з фундаментальних наук – фізики, математики, хемії. До багатьох понять подано низку можливих синонімів та пояснень. Не всі синоніми можуть видаватися влучними, але слід мати на увазі, що невдалий в одному контексті термін може виявитися вдалим в іншому і може знайти свої контексти і наукові сфери застосування [5].

Словник містить близько 50 тисяч слів-термінів (іменників, прикметників, дієслів та дієприкметників), а також слова загального характеру, що складають науково-технічну лексику [5]. Всі слова подані у називному відмінку.

Словник сформовано за гніздовою системою. Слова-терміни російської частини словника розміщено в абетковому порядку, включаючи компоненти словосполучень при базовому в семантичному відношенні слові гнізда (див. будь-яке гніздо словника). В переліку термінів гнізда базове російське слово позначається першою літерою з крапкою, а відповідне українське слово,

враховуючи можливу наявність різних українських відповідників, подано повністю. Наприклад:

ёмкость *ел.* ємність, -ності; місткість, - кості

ё. входящая ємність вхідна

ё. загрузочная місткість завантажувальна [5]

Частина термінів, які належать до конкретного гнізда, але мають самостійне значення, записуються поза гніздом окремою терміностаттею. Наприклад:

гаечный ключ мутровий ключ

дымовая труба димар, -ря [5]

Якщо багатозначний російський термін передається різними українськими відповідниками, то вони відокремлюються арабськими цифрами і розділюються крапкою з комою разом з поясненнями. Наприклад:

редуктор редуктор, -ра (*1. механізм, який змінює величину швидкості обертання під час передачі руху від одного вала до іншого; 2. пристрій, який зменшує тиск рідини або газу в трубопроводі*) [5]

Слова іншомовного походження подано з поясненнями. Наприклад:

реография реографія (*метод реєстрування опору тіла людини змінному струмові*)

реометр реометер, -ра (*прилад, яким вимірюють витрату газів*) [5]

При укладанні словника, для передачі українських термінів також були враховані:

1) Випадки вживання закінчень слів у родового відмінку:

- a) для іменників чоловічого роду, які мають у цьому відмінку закінчення -у, -ю (аналіз, -зу; літій, -ію);
- b) для іменників чоловічого роду, що закінчуються на р, п (вібратор, -ра; якір, якоря; розщип, -щепу);
- c) для іменників чоловічого і жіночого роду, що закінчуються на м'який або шиплячий приголосний, коли може виникати сумнів щодо родової належності іменника (толь, толю);
- d) для іменників з черговою або випадною голосною (напруженість, -ності; зразок, -зка);
- e) для іменників, у яких при відмінюванні наголос переходить на інший склад;
- f) для іменників, які пишуться через дефіс у перерахованих вище випадках, а також тоді, коли відмінюються обидві частини іменника (радіус-вектор, радіуса-вектора);
- g) для прикметників, що вживаються як іменники (крива, -вої);

h) вказується також форма родового відмінка множини, коли у словнику подано окремо приклад множини іменника російської мови (**бегуны техн.** бігуни, -ів) [5].

2) Вимоги нового Правопису Української мови:

- a) у термінах чужомовного походження сполучення “ia” передавати українським відповідником “ія”: радіація, потенціал тощо.
- b) усунено розбіжність у написанні термінів із коренем “магнет”, тобто магнет, магнетик, магнетний, магнетострикція тощо.
- c) повернено притаманні українській мові написання термінів метер, циліндер, фільтер тощо (але метра, циліндричний, фільтрувати тощо), а також проєкт, проєкція, йон.
- d) у запозичених термінах негрецького походження та їхніх похідних передавати латинську літеру “h” українською “г”; латинську літеру “g” – українською літерою “ґ”: газ, гібс, градієнт, реагент, сегнетоелектрик, оригінал, інтеграл тощо.
- e) усунено суперечності у написанні слова “хемія” та похідних від нього. Отже хемія, хемосорбція, хемолюмінесценція.
- f) у термінах грецького та латинського походження сполучення “au” передано українським “ав”: аудіо, автентичний [5].

Говорячи про галузеві словники, слід виділити такі їх типи: перекладні, тлумачні й тлумачно-перекладні. Перекладні словники головним чином мають на меті представлення списком відповідників термінів однієї мови в іншій мові; у тлумачних, як правило, даються пояснення (тлумачення) термінів певної галузі (Тлумачний гірничий словник В.С.Білецький під ред. В.С.Білецького). Третій тип поєднує у собі риси перекладних та тлумачних словників (Російсько-український тлумачний теплоенергетичний словник за ред. Й. Мисака, М. Крука).

Щоб укласти український галузевий словник, згідно з сучасними вимогами, автор повинен виконати такі основні завдання:

1. організувати його термінологічну базу – реєстр українських термінів з відповідної предметної галузі на підставі, передусім чинних Державних стандартів України (ДСТУ) на терміни й означення, термінологічних словників Інституту української наукової мови (ІУНМ) УАН (Харків, 1926 - 1932), Українського мовного фонду (УМФ) НАНУ [10];
2. подати такий реєстр у формі покажчика українських термінів разом з відповідниками термінів кожною чужою мовою словника [10];
3. до реєстру словника включити:

□ всі **суто фахові терміни**, з усіма потрібними і похідними від них формами. Суто фахові терміни – це слова, що

мають своє суто спеціальне, науково-термінологічне значення в даній предметній галузі [10];

- **застосовані терміни**, тобто слова, що, хоч і належать до інших предметних галузей, в даній називають подібне (уточнене) поняття [10];
- **застосовані загальні слова**, що поряд зі звичайними значеннями в літературній мові, можуть мати й певне термінологічне значення в даній предметній галузі [10];
- **дотичні терміни**, що стосуються охоплених у словнику предметних галузей і мають таке саме значення та функції, як і в суміжних предметних галузях, де їх можна вважати за фахові [10];
- **дотичні загальні слова**, що самі не є термінами, але у сполучі з іншими словами набувають виразного термінологічного значення [10];
- **часто вживані загальні слова** в певній предметній галузі, що не мають термінологічного значення, навіть у сполученні з іншими словами, але через часте вживання узвичаїлися тут [10];
- **фразеологічні звороти**, цебто специфічні для даної фахової мови словосполучення, що можуть містити терміни поряд з загальними словами або мають певне термінологічне значення та ще й зовсім іншу словотворчу модель порівняно до чужих мов [10];

4. філологічно опрацювати термінологічний матеріал, дотримуючись правил чинного "Українського правопису", доповнюючи їх у нормах, що не увійшли до цих правил, настановчими матеріалами Держстандарту України щодо стандартизації термінології [10].

Сучасні галузеві комп'ютерні словники та їх паперові аналоги у плані побудови змісту словникових статей практично нічим не відрізняються (як ми переконалися на вищеописаних прикладах словників). Проте є ознаки, що відрізняють комп'ютерні словники від паперових, а саме:

- 1) швидкий пошук перекладу термінів та словосполучень цих термінів;
- 2) перехід від однієї словникової статті до іншої за допомогою історії, тобто по черговості переглянутих словникових статей;
- 3) механізм фільтрів, який використовується для відображення груп термінів у словнику, вибраних за певною ознакою;
- 4) засоби введення й редагування словникових баз.

Слід зазначити, що активне створення галузевих словників, пов'язаних із сучасною сферою виробництва, спостерігається особливо тоді, коли вони є одним із чинників забезпечення міжнародного співробітництва України.

Аннотация

В статье дана характеристика современных терминологических компьютерных словарей.

Summary

The article deals with the characteristics of the modern terminological computer dictionaries.

Література

1. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 358 с.
2. Большаков И.А., Гельбух А. Ф., Галисия-Аро С. Н. Электронные словари: для людей и компьютеров
<http://www.gelbukh.com/CV/Publications/1999/Forum-Dicts-rus.htm>
3. Герд А.С. Основы научно-технической лексикографии. – Ленинград, Изд-во Ленинградского Ун-та, 1986. – 72 с.
4. Електронні словники Слово світ
http://www.lp.edu.ua/tc.terminology/TK_vocab_CD.htm
5. Марія Ганіткевич, Богдан Кінаш Російсько-український словник з інженерних технологій Термінографічна серія СловоСвіт № 9
http://www.lp.edu.ua/tc.terminology/TK_vocab_SS9.htm
6. Румянцева Е.А. Аспекты разработки двуязычных электронных словарей
<http://www.dialog-21.ru/dialog2006/materials/html/rumyanceva.htm>
7. Савина А., Типкина Т. Что внутри электронного словаря?
<http://www.courier.com.ru/nauka/diction1.htm>
8. Селегей В. Электронные словари и компьютерная лексикография
http://www.lingvoda.ru/transforum/articles/selegey_a1.asp
9. Стефан Жуковський, Роман Кінаш, Лев Полюга, Вікторія Базидевич Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури
http://www.lp.edu.ua/tc.terminology/TK_vocab_CD.htm
10. Термінографія ТК СНТТ
http://www.lp.edu.ua/tc.terminology/TK_vocab.htm#Sect1.1.9
11. Филипович Ю., Чернышова М. Историческая компьютерная лексикография – terra incognita в компьютерном мире
<http://offline.computerra.ru/1999/323/3379/>
12. Towards the design of English-Arabic terminological and lexical knowledge base <http://www.elsnet.org/arabic2001/black.pdf>